

COMENTARIOS BIBLIOGRÁFICOS

Florent GARNIER, *Un consulat et ses finances: Millau (1187-1461)*, Paris, Comité pour l'histoire économique et financière de la France, 2006, 947 pp. ISBN 2-11-095379-9.

“Rechercher dans les sources financières du consulat de Millau, du XIIIe siècle au XVe siècle, les règles et les pratiques qui président à l'organisation et au fonctionnement d'un système financier mais également les hommes qui les édictent et les mettent en oeuvre, tel est notre propos” (p. 5). Efectivament, aquest és, expressat de manera sintètica, el propòsit de l'autor d'aquest llibre, el qual no és sinó una versió arranjada de la seva tesi doctoral, guanyadora de diversos premis i distincions, que defensà a la Universitat Panthéon-Assas Paris II el desembre de 2002. El llibre —aparegut, doncs, al cap de gairebé 4 anys—, forma part de la col·lecció “Histoire économique et financière de la France”, dins una sèrie destinada a la publicació de tesis universitàries.

Florent Garnier ha estat alumne avantatjat d'Albert Rigaudière, historiador de reconegut prestigi, el mestre del qual es deixa sentir al llarg de tota l'obra, que és presentada pel mateix Rigaudière (pp. V-XII). Actualment, Garnier és professor d'història del dret a la Universitat d'Auvergne-Clermont 1, però les seves recerques no sols s'estenen al camp de les institucions, sinó també de la societat i l'economia medievals. No podem passar per alt el fet que Garnier ha estat vinculat al grup francoespanyol dirigit per Denis Menjot i Manuel Sánchez Martínez, que en els darrers temps ha fet diverses aportacions en el camp de la fiscalitat urbana medieval¹. És en bona part seguint aquesta línia que l'autor ha abordat, com ja s'ha dit, l'estudi del sistema financer (mitjans materials i humans, reglamentacions i estratègies) i, així mateix, tot el que seria l'entorn —“l'environnement dans lequel les finances se mettent en place et se développent” (p. 19)—, així pel que fa als beneficiaris com també pel que fa a l'organització i repartició del poder en aquella vila.

El llibre en qüestió, que ocupa —incloent-hi els annexos— més de 900 pàgines, és fruit d'un intens esforç de recerca i de treball rigorós sobre una àmplia base heurística, i especialment de fonts financeres. Però no sols això, ja que al mateix temps ha sabut aportar una bona dosi d'interpretació i d'exposició d'idees, bo i plantejant qüestions rellevants des del punt de vista historiogràfic. El resultat és una obra de la qual se'n poden destacar força mèrits. Per començar, el mateix títol de l'obra tradueix, sense figures retòriques ni ampul·lositats innecessàries, el contingut ‘real’ del llibre: es tracta de l'estudi de les finances d'una vila al llarg d'un període força llarg, que per un costat es pot fer retrotraure a finals del segle XII —arran de l'establiment del primer consolat—, i per l'altre ens porta fins pels volts del 1460, punt i final d'un estudi que podria tenir continuïtat més enllà d'aquesta cesura un xic aleatòria. Sigui com vulgui, l'autor ha defugit dels titulars més cridaners amb els que ens té acostumada certa historiografia francesa. En aquest cas no hi ha marge per a l'engany: es tracta d'una obra acadèmica en tota regla, adreçada de forma primordial als especialistes de la fiscalitat i les finances municipals (no sols els medievalistes, sinó també els modernistes) i, de forma més

¹Ha col·laborat en els darrers volums publicats per l'editorial Privat de Toulouse amb els següents articles: *Les dépenses consulaires millavoises de 1375 à 1415: «ni paix ni guerre»*, dins D. MENJOT; M. SANCHEZ MARTINEZ (coord.), *La fiscalité des villes au Moyen Âge (Occident méditerranéen)*. 3. *La redistribution de l'impôt*, Toulouse, 2002, pp. 147-153; *Transiger avec l'administration financière urbaine: l'exemple d'«accords» fiscaux à Millau (XIVe et XVe siècles)*, dins EIDEM, *La fiscalité des villes... 4. La gestion de l'impôt*, Toulouse, 2004, pp. 239-258. En la mateixa línia: *Le recouvrement de l'impôt à Millau (1375-1400)*, dins Ph. CONTAMINE; J. KERHERVÉ; A. RIGAUDIÈRE (dir.), *L'impôt au Moyen Âge. L'impôt public et le prélèvement seigneurial, fin du XIIe siècle-début du XVIe siècle*, Paris, 2002, pp. 541-598.

general, als estudiosos del món urbà —o, més concretament, de les oligarquies urbanes—, així com també als historiadors del dret i les institucions.

Certament, l'obra es "limita" a l'estudi de les finances d'una sola localitat: Millau. Es tracta d'una vila de categoria mitjana; situada a l'est d'Occitània, no molt lluny de Montpeller i d'Avinyó, al sud de la Roergue, que esdevingué capital de l'anomenada Marca Alta. Aquesta vila havia estat seu d'un vescomtat i com a tal estigué vinculada als comtes catalans: fou, precisament, el fill homònim del comte-rei Alfons I d'Aragó qui, com a titular del comtat de Provença, avalà la instauració, el 1187, del primer consolat. Com altres del seu entorn, aquesta vila passà per successives dominacions: integrada, a partir del 1249, dins el comtat de Poitiers, fou transferida al cap d'una vintena d'anys —1271— al domini de la monarquia francesa i durant la Guerra dels Cent Anys va estar sotmesa als anglesos durant un breu període (1362-1370), per acabar reincorporant-se, ja de forma definitiva a partir d'aquella darrera data, a la corona francesa. Amb una població xifrada, durant la primera meitat del segle XIV, entre 1.400-1.800 focs —depenent, en tot cas, dels diferents còmputos fiscals utilitzats de referent—, la població d'aquesta vila experimentà, com arreu, una gran davallada demogràfica, bo i situant-se, durant la segona meitat de segle, a només una tercera part d'aquelles xifres (pp. 180-184).

L'estudi de Garnier es basa, de forma primordial, en l'explotació gairebé integral dels llibres de comptes: en els corresponents arxius municipals hi ha conservats bastants volums, i gairebé tots han estat analitzats per l'autor. Malgrat els nombrosos problemes que planteja aquest tipus de font, Garnier ha sabut aplicar tot el rigor metodològic que mereix l'explotació d'aquest ric fons documental, una riquesa que només tindria parangó, en l'àmbit occità, amb la que es coneix d'altres viles, com Sant Flor; en el cas que estem comentant, ha constituït el gran filó documental a partir del qual s'ha pogut estudiar i seguir l'evolució de les finances de Millau: però Garnier no s'ha limitat a l'anàlisi de les dades financeres, ja que també intenta treure el màxim profit de la variada informació obtinguda del buidatge d'aquesta mateixa documentació. Si més no, la inexistència, en el cas estudiat, d'altres fonts documentals bàsiques, com serien els llibres del Consell, ha conduït a aquest historiador a dur a terme una explotació més intensiva de la susdita sèrie comptable, cosa que ha pogut complementar, fins on ha estat possible, amb l'anàlisi d'altres registres comptables i també amb la d'algunes fonts de tipus fiscal (estimes i 'compoix'). [vegeu-ne l'exposició de les fonts emprades a nivell local a les pp. 33-63]

Malgrat quedar circumscrit a una sola localitat, una de les grans virtuts d'aquesta petita-gran recerca és no quedar-se reclus dins l'estret marc local: en efecte, a tothora Garnier intenta establir punts de comparació amb la situació d'altres viles de la regió occitana, com Rodés, Albi, Tarascó, Tolosa... Vist així, Millau resulta ser un bon exponent d'una realitat afí a tota l'àrea d'Occitània, i així es va fent palès al llarg del llibre i encara més a partir de les notes situades a peu de pàgina, on hi apareixen nombroses remissions bibliogràfiques, gairebé sense deixar passar per alt cap mena de qüestió que sigui susceptible de ser objecte de comparació amb el cas estudiat aquí. No obstant això, allà l'autor sembla descobrir-hi majors paral·lelismes i aspectes en comú és amb Sant Flor; no en va, aquesta vila fou objecte d'un estudi per part de Rigaudière². Tot plegat ofereix als historiadors d'altres contrades una idea molt completa de la producció historiogràfica sobre el món urbà al sud de França.

Com es desprèn del que acabem de dir, Garnier pot fer i fa gal·la d'un important domini i coneixement de la bibliografia. Aquesta apareix compartimentada en diversos apartats, ja es tracti d'obres d'història general o del dret (pp. 69-80), estudis sobre ciutats (pp. 80-95), economia (pp. 96-102), finances i fiscalitat (pp. 102-126), àdhuc amb inclusió d'un apartat específic dedicat a la Corona d'Aragó (pp. 127-132), a més de bibliografia referida al marc regional —Roergue— i al de la localitat objecte d'estudi (respectivament, pp. 132-139 i 139-144). Suposa un total de 175 pàgines d'una bibliografia molt extensa que Garnier —insistim-hi— no s'ha limitat a recopilar perquè sí; ben al contrari, aquesta és utilitzada a bastament en funció de la diversitat de qüestions que aborda. Gràcies, doncs, al *savoir faire* de l'autor,

²Cf. A. RIGAUDIÈRE, *Saint-Flour, ville d'Auvergne au Bas Moyen Âge. Étude d'histoire administrative et financière*, 2 vols., París, 1982.

l'estudi de les finances de Millau també aporta comparacions amb la situació de moltes altres poblacions d'Occitània, també pel que fa a les viles catalanes, amb les quals semblen existir força similituds, però igualment notables diferències.

L'obra, com s'ha indicat, és força extensa, i es divideix en tres grans apartats: en la primera, dedicada al marc polític i financer (pp. 145-335), es parla de la gènesi i consolidació del sistema financer, procés en el qual esdevingué molt important l'aparició, a principis del segle XIV, d'un càrrec especialitzat en el maneig dels comptes de la vila; ens referim a la figura del cònsol-bosser, equivalent al tresorer o clavari d'altres localitats. Hom pot parlar, així mateix, del funcionament més primerenc dels Consells i del protagonisme creixent d'un reduït nombre de famílies com a dirigents de la vila. Dins aquesta Primera Part, també es passa revista a la participació de Millau en el marc de les assemblees territorials (États de Rouergue), al procés d'intensificació de les demandes fiscals del príncep i a la repartició dels impostos damunt el territori, de la qual cosa hom pot obtenir una idea molt ajustada de quines eren les relacions politicofiscals d'aquesta vila amb el seu entorn més immediat.

La Segona Part (pp. 337-521) és dedicada a l'estudi dels gestors de les finances de Millau. Hom s'ocupa, en primer lloc, del sistema d'elecció així com de les obligacions i funcions comeses al cònsol-bosser, molts d'ells pertanyents al medi mercantil, bo i realitzant una aproximació, d'altra banda, a la forma d'administració i tinença dels registres comptables; en segon lloc, s'ocupa dels gestors que Garnier anomena "particulars" (collidors d'impostos, administradors d'obres, regidors de l'hospital, o d'almoines...), així com dels arrendataris dels drets fiscals de la vila, especialment dels que intervenien en la recaptació dels impostos indirectes, cosa que implica parlar, de retruc, dels mecanismes associats a l'arrendament d'aquestes exaccions. Focalitzant l'atenció, doncs, damunt aquests grups i les seves interrelacions, hom realitza una aproximació prosopogràfica que abasta prop de 400 persones, de les quals se'n pot seguir, en alguns casos millor que en altres, el seu grau d'implicació en els afers financers de la vila i llurs trajectòries professionals. Tot plegat permet a l'autor personalitzar, per dir-ho així, les finances de la vila, destriant aquells individus que podrien ser considerats com a veritables "professionals" de les finances (p. 519). Hom observa, per altra banda, certs canvis en l'origen del personal financer al llarg del temps, coincidint, no gensmenys, amb la renovació dels components de l'elit local; amb tot, l'abordatge d'aquest temàtica, com el mateix autor reconeix, té un caràcter més aviat preliminar: no és un estudi pròpiament dit de les elits locals, ja que per això caldria dur a terme una recerca més a fons, tenint en compte, a més, que "només" s'ocupa de les persones que intervenien en el maneig dels cabals públics. Sigui com sigui, fins ara l'estudi dels gestors no ha estat un tema que hagi merescut tota l'atenció que es mereix per part dels estudiosos de les finances urbanes medievals; vist així, l'obra de Garnier suposa una aportació molt valuosa de cara a un millor coneixement de les persones que feien rullar l'engranatge financer.

La Tercera Part és dedicada a l'estudi de les finances de Millau i la seva evolució a llarg termini. Com de costum, un estudi d'aquest tipus implica fer una introspecció sobre els ingressos i les despeses, basant-se en les possibilitats, i també limitacions, de les fonts comptables que hom té disponibles. Seguint el model traçat pel seu mestre Rigaudière, a propòsit de l'estudi que realitzà sobre les finances de Sant Flor, Garnier ha optat per abordar en primer lloc les despeses. L'elecció no és banal des del moment que vol ser una manera d'incidir en el paper primordial de les despeses com a determinants de les fonts d'ingressos. Aquest fet es relaciona amb la idea de la inexistència, a l'època de referència, de pressupostos financers, cosa que de tota manera pot ser relativitzat quan hom reconeix que ja existia un cert grau de previsió (p. 699). Com és gairebé preceptiu en un estudi d'aquestes característiques, l'anàlisi, tant de les despeses com dels ingressos, es recolza en el comentari d'una sèrie de gràfics i taules il·lustratives que es van intercalant al llarg de l'exposició. Així mateix, les dades que conformen l'estadística de cada exercici es mostren a les taules que hi ha al final de cada capítol.

Com diem, l'anàlisi de les finances s'inicia per les despeses. Però primer de tot, l'autor pren en consideració diverses qüestions de caire eminentment econòmic, com tot el que fa referència a les monedes emprades en els diferents llibres comptables analitzats, així com els preus d'alguns béns i les remuneracions de certs serveis, tot de gran interès per als estudiosos de l'economia medieval. Fet això, hom es disposa a seguir l'evolució de la despesa a partir de

l'anàlisi serial de 58 registres —començant per l'exercici de 1356-57—, de primer des d'una òptica global (hom observa una tendència a l'alça que assoleix el seu màxim a finals del segle XIV, a partir de quan s'invertí la tendència) i tot seguit traslladant l'anàlisi a aspectes més concrets, a base de dividir la despesa en cinc grups diferents: administració (inclou tant remuneracions com despeses de funcionament i de gestió fiscal), despeses centrades en “el bé comú” (representació, defensa de la vila, urbanisme i justícia), serveis comuns (entenen com a tals qualsevol mena de prestació oferta a particulars), transferències (l'anomenada “part del príncep”) i deute públic. D'aquesta manera, l'autor ha optat, i així ho justifica a bastament, per una classificació de tipus funcional, si bé un xic diferent d'altres proposades, com la formulada per Pere Verdés i jo mateix en el tercer volum publicat per l'editorial Privat³, però sens dubte bastant més aproximada a la utilitzada en el seu moment per Rigaudière en el cas de Sant Flor, localitat amb la qual hom pot establir més fàcilment punts de comparació. En la seva graella de classificació de la despesa, tot resta classificat; així, no figura cap apartat de despeses indeterminades, que podrien estar conformades per ítems de classificació més aviat dubtosa, ni tampoc despeses de diversa índole que podrien resultar indestriables. Malgrat aquestes petites objeccions de caire metodològic, el comentari tan minuciós que l'autor fa del contingut de cada rúbrica és força meritori: hom segueix les fluctuacions i evolució en el temps de cada ítem de despesa, comptabilitzant en cada cas la part percentual corresponent. Així, la satisfacció de les demandes reials, incloent-hi també les senyoriales (demandes realitzades pel comte d'Armanyac), representa la principal despesa de la hisenda de Millau, ja que s'emporta, en termes mitjans, si fa no fa un 40% del total. Potser caldria haver posat un major èmfasi en la importància d'aquest capítol de despesa, i, de retruc, en tot el que fa referència al procés de construcció del sistema fiscal de la vila estudiada; altrament, es podria considerar com una despesa més, entre moltes altres. Sigui com sigui, la “part del príncep” es troba per damunt del 50% de la despesa en 15 dels 58 exercicis analitzats, amb un màxim assolit el 1387-88 (86,6%). Altres despeses significatives són les de representació (19,6%), on s'hi comptabilitzen viatges, regals, convits..., àdhuc festes commemoratives. Aquestes despeses s'inclouen dins la rúbrica “per al bé comú” que en conjunt suposen gairebé un 33% del total. Les despeses d'administració representen un 14,5%; segueix el deute (pròpiament, es comptabilitza la devolució de préstecs) amb un 10% i, en últim lloc, els serveis comuns, amb menys del 3%. A propòsit del susdit deute, hom fa notar l'absència total de deute o crèdit a llarg termini, una absència que igualment es fa palesa en altres viles occitanes; per altra banda, hom ha optat per analitzar aquí, i no en el posterior apartat dedicat als ingressos, tot el ventall social i geogràfic dels creditors de la vila.

A banda dels totals calculats, hi ha altres capítols de despesa que adquireixen força importància en determinats moments: així, tot el que es relaciona amb la defensa (obres de fortificació) tingué un paper destacat a les dècades de 1350-1360 (assolint percentatges del 30-40%), mentre que les despeses d'urbanisme de caràcter no defensiu comencen a tenir una importància creixent al llarg del segle XV. Les despeses de tipus judicial (plets, salaris d'advocats), comptabilitzades dins l'epígraf del bé comú, es caracteritzen per la seva irregularitat, amb un màxim assolit a l'exercici de 1378-79 (17%). En canvi, altres relacionades amb el proveïment blader gairebé no tenen cabuda dins d'aquests càlculs percentuals, potser perquè es gestionaven a part de la comptabilitat del bosser, cosa que també seria extensible a altres tipus de serveis comunitaris.

A continuació, s'afronta l'estudi de les fonts d'ingressos, d'uns ingressos que, com ja s'ha dit, estarien en bona part condicionats per les despeses que calia fer a cada moment. La fiscalitat ocupa un lloc destacat de les finances locals; però, abans de res, l'autor aborda qüestions de caire més general sobre la forma de justificar l'opció per l'impost des del punt de vista jurídic (mitjançant invocació d'una *necessitas* o *utilitas publica*) i el reconeixement del mateix dret d'imposar, tant a partir del cas de Millau com d'altres viles occitanes; en aquest aspecte, cal distingir entre els impostos indirectes, que havien de comptar amb una autorització

³Cf. J. MORELLÓ; P. VERDÉS ET ALII, *Les dépenses municipales: essai de typologie*, dins M. Sánchez; D. Menjot (coord.), *La fiscalité des villes au Moyen Age (Occident méditerranéen)*. 3. *La redistribution de l'impôt*, Toulouse, 2001, pp. 35-40.

reial, i els directes, que en principi eren establerts per les mateixes autoritats locals sense consultes prèvies a instàncies superiors. Es tracta de qüestions importants que es relacionen tant amb la capacitat normativa del municipi com amb el que seria l'elaboració d'un dret fiscal propi, l'estudi del qual es deixa per a més endavant (cap. VII).

L'anàlisi dels ingressos es basa en un nombre un xic inferior de registres (32), començant pel de 1359-60. L'autor configura quatre blocs diferents, ja es tracti dels ingressos procedents d'alguns béns municipals (bàsicament rendes sobre immobles, a més de les multes o bans), altres procedents dels impostos indirectes (drets sobre les transaccions i la circulació de mercaderies) o de l'impost sobre el patrimoni i, en darrer lloc, ingressos associats al crèdit (únicament préstecs a curt termini). Així mateix, tots els endarreriments d'impostos es comptabilitzen en l'apartat anomenat "casual", on també s'inclouen les transferències d'altres administracions municipals. En general, el comentari que es fa dels ingressos obtinguts del patrimoni municipal és més interessant a nivell qualitatiu que quantitatiu; tocant als ingressos de tipus fiscal, hom passa revista a tota la varietat d'exaccions indirectes que van ser imposades a nivell local (com l'impost que es percebia sobre el vi, les barres dels ponts i la gabella de la sal, entre d'altres) així com a les diferents formes de taxació i de recaptació, sempre depenent d'autoritzacions limitades a determinats períodes de temps (de 3, 5, 10 o més anys, si bé també s'hi registren, en alguns casos, concessions de caràcter perpetu), tot plegat com a exponent d'una fiscalitat que estava sotmesa al control dels oficials reials. Però, més que no pas els impostos indirectes, són els directes (en les seves diverses variants o denominacions: *comú*, *talh*, *dimergue* o talla setmanal...) els que acaparen més l'atenció de l'autor, en tant que són ben bé exponents de l'autonomia fiscal que tenia reconeguda la vila, i pel fet de constituir un recurs al qual s'hi va recórrer sovint, malgrat fos sempre de forma extraordinària o en funció de determinats motius de despesa. Així mateix, s'inclou un apartat específic sobre una sèrie de préstecs realitzats entre la població local, no sabem si a títol voluntari o forçós, per tal com no semblen tenir a veure amb les devolucions comentades més amunt.

L'avaluació de tot plegat es pot sintetitzar com segueix: davant la minsa importància de les rendes extretes del patrimoni, i també davant la insuficiència dels ingressos obtinguts dels impostos indirectes a través dels corresponents arrendaments (aquests representen prop d'1/5 part del total d'ingressos, si bé amb notables oscil·lacions a l'alça en moments puntuals), la principal font d'ingressos de les finances estudiades provenia dels impostos directes, els quals de vegades assoleixen més de la meitat dels ingressos que apareixen consignats en els llibres del bosser. Aquesta situació seria del tot extrapolable a altres viles de la regió (com, per exemple, Albi), fins al punt de poder considerar Millau com a exponent d'un mateix model financer d'abast regional. El recurs al crèdit, en canvi, no arribà a assolir la importància financera que tingué en altres regions de l'Occident mediterrani com Catalunya, València o Mallorca.

Els darrers apartats del llibre són dedicats al tema del repartiment i percepció de l'impost a partir d'informació extreta d'alguns "compoix", o sigui, tot el que fa referència, d'una banda, al procés de confecció d'aquests registres fiscals —utilitzats com a base de repartició dels impostos directes o talles—, i, d'una altra banda, a la valoració dels béns, on s'observa la mateixa pràctica —prou coneguda arreu d'Occitània— consistent a realitzar progressives valoracions a la baixa mitjançant la tècnica de l' 'alliuament'. Tal com és habitual, Garnier no es limita a fer una anàlisi superficial d'aquestes dades; gràcies a això, no sols podem copsar la considerable riquesa informativa que es pot extreure de les susdites fonts fiscals —estimes i 'compoix'— sinó també la complexa fiscalitat que s'hi relaciona, d'on en sorgí una normativa força elaborada i configurativa, en darrera instància, del dret fiscal 'millavois'. En últim terme, i dins aquest mateix apartat, s'aborden altres qüestions tocant a l'organització espacial de la col·lecta i al procés de liquidació de l'impost.

Ja en l'apartat de les conclusions generals, l'autor incideix en una sèrie de qüestions que d'alguna o altra manera s'han fet presents al llarg del seu estudi: en primer lloc, la cristallització d'un sistema financer, cosa que es percep a través de la regularització de determinades rendes, la posada a punt d'una comptabilitat de l'impost i la configuració d'un dret fiscal més o menys elaborat, malgrat no haver existit, segons ens recorda l'autor, un veritable pressupost financer. Es fa notar, d'altra banda, l'absència d'un deute consolidat, element altament diferenciador respecte del que sabem de les hisendes locals d'algunes altres

contrades. Aquest fet lliga amb l'existència de diferents models financers urbans: Millau és un cas representatiu de les viles del Llanguedoc i d'unes finances caracteritzades per la importància que a tothora tingué l'impost directe, tot això en contraposició amb altres models regionals com el que representa Catalunya, on la primàcia adquirida per la fiscalitat indirecta guarda estreta relació amb l'enorme pes assolit pel deute públic en l'àmbit de la despesa municipal. Tanmateix, atesa la magnitud de la recerca duta a terme i dels resultats obtinguts, les conclusions de Garnier podrien semblar massa breus, si no fos per totes les conclusions que ja apareixen exposades, a tall de recapitulació, al final de cada capítol, inclús de cada apartat. Amb tot, i com ja hem dit més amunt, som del parer, equivocat o no, que es podria haver incidit quelcom més en les conseqüències que es derivarien de la imperiosa necessitat de fer front a les demandes de la Corona en el corresponent procés de configuració del sistema fiscal i financer d'aquesta vila; d'alguna manera, ens resta el dubte de saber si tals demandes podrien ser considerades com a desencadenant o factor determinant o, si més no, com el motor de les transformacions operades en el si d'aquella localitat, al marge d'altres processos desenvolupats més lentament al llarg de tot el període contemplat aquí. Però, com ja s'ha dit, la principal aportació d'aquest treball de recerca, i que no sembla tenir parangó amb altres estudis realitzats fins al moment sobre les hisendes locals, és la confecció d'una àmplia prosopografia de tots els individus, fossin mers gestors o arrendataris d'impostos, que participaven i/o treien profit del sistema financer municipal. No en va, l'autor ha esmerçat molt d'esforç intentant treure a la llum tota la complexa xarxa de relacions que s'anà teixint al seu voltant.

En resum, aquesta obra, tant per la metodologia emprada com pels resultats obtinguts, es pot convertir en un referent ineludible per a tothom que vulgui dur a terme l'estudi de les finances i dels grups que configuraven les elits locals. Per altra banda, la base empírica i estadística que sustenta el treball es fa palesa amb escreix a través de les diverses taules que configuren l'annex del llibre on, entre altres materials documentals, hom trobarà la llista dels arrendataris dels diferents impostos, seguit de la transcripció d'alguns documents. Així mateix, al final de l'obra s'inclouen tres índexs diferents: onomàstic, topogràfic i temàtic.

JORDI MORELLÓ BAGET
Institució Milà i Fontanals, CSIC. Barcelona